

7. Schott C. Eike von Repgow. Der Sachsenspiegel. 3. Aufl., Manesse Bibliothek der Weltliteratur. – Zurich: Manesse Verlag, 1996.
8. Luck H. Uber den Sachsenspiegel. Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches, 2. Auflage, Janos Stekovics. – Do?el (Saalkreis), 2005.

УДК 347.15/17.001.73

Н.Г. Іванова

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ

Конституційна тенденція розвитку й укріплення демократичної, соціальної, правової держави може бути реалізована в Україні тільки за умови затвердження в суспільній свідомості та соціальній практиці невід’ємних, як на рівні посадових осіб, так і на рівні громадян, природних прав и свобод людини, зокрема права на життя, на повагу гідності, права на честь та ділову репутацію.

Уявлення про права й свободи людини історично були стрижнем, навколо якого формувалися й розвивалися принципи правової держави.

Актуальність теми пов’язана з тим, що на теперішній час в теорії права відсутній єдиний підхід до розкриття складу особистих немайнових прав. Це, у свою чергу, приводить до різного бачення засобів, порядку здійснення й захисту таких прав. Відсутність єдиної концепції здійснення особистих немайнових прав може привести к різноманітному підходу в оцінці правомірності одних і тих самих дій.

Завдання даної статті – виявити, які фактори вплинули на формування та трансформацію уявлень про честь та гідність, а також визначити загальні тенденції розвитку теорії і практики міжнародного права в галузі прав людини. Проблемам дослідження розвитку прав людини останнім часом приділяється дедалі більш уваги з боку як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Особливої уваги привертають до себе наукові праці К.С. Гаджієва, М.Н. Малєїної, І.В. Гончарова, Р.А. Мюллерсона, А.А. Юнусова, М.А. Юнусова, Є.А. Лукашева, В.Є. Чіркина, М. Вебера, А. Токвілля, А. Дайсі, Я. Файнберга, А. Маудуди, М. Хадурі та ін.

У Стародавньому Римі поняття честі (existimatio) змішувалося з ідеєю цивільної повноправності; честь належала людині лише постільки, оскільки вона користувалася правами громадянства; ті, що не були римськими громадянами, не користувалися і честю. У російському стародавньому праві поняття честі зливалось з поняттям родово-служивої гідності. Тобто спочатку честь визначальним чином позначалася на статусі людини, її місці і становищі в суспільстві.

У дореволюційній юридичній літературі честь (громадянська честь) належала до однієї з умов, що впливають на правоздатність людини: «Громадянська честь полягає у визнанні за людиною доброго імені, тієї гідності, яка вважається належністю будь-якого громадянина, що не заплямував себе ніякими непристойними діями». У літературі й на практиці частіше використовували такі поняття, як «вступитися за честь» (поручитися за кого-небудь), «присягатися за честь» (покаятися). Честь називалася одним із основних благ людини, разом із свободою й життям. Честь визначали і як сукупність властивостей, необхідних людині для виконання її специфічних цілей.

Як відзначав С.В. Познишев, «крізь всі розділяючі й відособлюючі людей відмінності (племінні, національні, класові та ін.) розум прозирає єдність людського роду і створює ідею етичної особи, етичної гідності людини, носієм якої є людина. У цій ідеї гідність людини, як професійного діяча або члена відомої корпорації, має на думці володіння певними якостями, потрібними для відправлення тієї або іншої професії, для виконання тих або інших спеціальних обов'язків». Тому честь часто визначали як властиву людині гідність, гідність або як людини взагалі, або як члена відомого гуртка, корпорації.

Термін «гідність» має латинське походження й перекладається як цінність (у французькій – *valeur*). Лексичне значення – «внутрішньо присутнє». (Определение) визначення несе суб'єктивний (почуття й думки одного відносно іншого) й об'єктивний аспекти (як одно ставиться до іншого).

Дві концепції гідності людини. Перша концепція – емпірична. У цьому змісті «гідність» є характеристикою, яка часто передається значенням її прикметника – «гідний, наділений гідністю». Це – рід комбінації самоповаги й самовпевненості у сполученні з іншими гарними рисами. Така гідність є невід'ємною рисою одних з людських істот на відміну від інших [6, с. 50].

Гідність людини – це її самоцінність як родової біосоціальної істоти, змістовно зумовлена, насамперед, існуючими суспільними відносинами, а також іншими факторами людського буття. Психічним (ідеальним) відображенням цієї органічної, «природженої» властивості кожної людини є її власні, а також інших суб'єктів суспільства оціночні судження стосовно зазначеної властивості, тобто оцінки гідності людини.

«Антропологічна» (а тим більше – трансцендентна) гідність людини, саме з огляду на її природу, є абсолютною, об'єктивно недоторканою, незайманою; вона сама по собі не може якимось чином ушкоджуватись, не може бути об'єктом порушення. Тому її навряд чи можна безпосередньо пов'язати з правом людини на компенсацію моральної шкоди, спричиненої приниженням «антропологічної» (або ж трансцендентної) гідності людини. Однак оцінка саме цієї гідності стає таким об'єктом і може применшуватись, принижуватись, спотворюватись завжди, коли порушується будь-яке право будь-якої людини. А внаслідок цього в останньої може, за певних умов, виникати право на компенсацію моральної шкоди.

Оскільки гідність людини, беззаперечно, належить до сфери моральних явищ, є, так би мовити, моральним «параметром» особи, остільки й існують підстави позначити поняття про вказану шкоду терміном «морально» [9, с. 8-9].

Нині широко визнаним є принцип єдності й взаємозалежності всіх груп основних прав людей [9, с. 10-11]. Природні права історично першорядні й виникають з народженням людини. Позитивні права людини формуються державою або міжнародним співтовариством.

У філософській-правовому плані ставлення до прав і свобод людини тісно пов'язане з двома основними напрямками юридичної думки – основними концепціями, кожна з яких має рацію: природно-правова і позитивістська [3, с. 160]. З погляду природно-правової концепції, права людини розглядаються як природні, невід'ємні, впливаючі або з разів розуму, або з божественної волі, або з незмінної природи самої людини, а закон лише фіксує вже існуючі права і свободи. Позитивістська концепція визначає права людини як категорію, затверджену державою, і саме держава створює ці права людини [8, с. 42].

Ці концепції хоч і є протилежними, але в сучасному світі «навіть чи можна зустріти у чистому вигляді як позитивістські, так і природно-правові теорії» [3, с. 160].

Права людини є природними, природженими, даними кожному від природи. Відповідно до концепції природного права, можна виділити три основних блоки природних прав людини.

1. Права людини як живої, природної істоти. Це насамперед права на життя і здоров'я (ст.ст. 3, 4, 5, 17, 22, 23, 25 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р.).

2. Права людини як істоти, що мислить і відчуває: права людини вільно мислити і відчувати, тобто інтелектуальні й емоційні права людини (ст.ст. 1, 2, 18, 19 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р.).

3. Права людини як істоти духовної, тобто духовні права людини (ст.ст. 1, 3, 12, 18, 19 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р.) [1].

Отже, само це розрізнення з позицій правового регулювання є штучним, оскільки позитивні права також належать людині, і полягає в тому, що природні права з певними гарантіями й обмеженнями тепер закріплені в конституціях. Вони стали позитивними правами, хоча через свої особливості потребують розробку персональних юридичних заходів й засобів захисту, і останнім часом появляються засоби такого роду.

Права людини, їх генезис, соціальне коріння, призначення – одна з «вічних» проблем соціально-культурного розвитку людства, що пройшла через тисячоліття і незмінно перебувала в центрі уваги політичної, правової, етичної, філософської і релігійної думки [8, с. 48-52].

Розвиток прав людини пройшов довгий і складний шлях. Витоки розвитку

прав людини знайшли своє віддзеркалення у вченнях давньогрецьких філософів, у філософії освіти, природно-правовій доктрині, таких актах, як Велика хартія вільностей, Петиція про право, Білль про права, Хабеас корпус акт, які були створені в період становлення буржуазного ладу в Англії.

Відомо, що правила поведінки в первісному суспільстві носили синкретичний характер й несвідомо були спрямовані на захист прав людини. Ці правила в науковій літературі отримали найменування «мононорми», оскільки вони не можуть бути диференційовані, класифіковані як норми релігії, моралі, звичаєвого права. За своїм характером – це правила, що виражають стійкі звички, переконливі своєю доцільністю. Вони концентрували уявлення, що стихійно склалися, про корисне і шкідливе для роду і племені і врешті були пов'язані із становленням суспільної праці. Метою таких норм була підтримка і збереження кровноспорідненої сім'ї. Ці права первісної людини мали божественне (духовне) походження, що йде від природи, від первісного суспільства.

Форми рабовласницької держави були різноманітні й визначалися різним співвідношенням сил між угрупованнями пануючого класу (військова, релігійна, бюрократична верхівка), співвідношенням суспільно-приватного, храмового і державного секторів економіки, впливом станovo-кастових перегородок. Своєрідною формою рабовласницької держави була деспотія, яка органічно зростала із замкнутості й малорухливості громадського життя.

Специфічним різновидом рабовласницької держави була полісна форма, яка виступала у вигляді рабовласницької демократії, тиранії, аристократії. Полісна демократія породила перші паростки явища, які можуть бути названі правами людини [2, с. 21].

Численні автори стверджують, що в ісламі права людини займають істотне місце. Наприклад, на думку Маудуді, «іслам встановив деякі універсальні, фундаментальні права для кожної людини через її статус людської істоти. Інші учені проголосили, що доктрина прав людини додержується 1400-річної ісламської традиції.

Наприклад, І. Халід, допускаючи, що «права людини не можуть бути перекладені мовою священних писань, вважає, що щось дуже схоже на людські права міститься в серцевині ісламської доктрини. Він називає 14 прав людини, визнаних і встановлених в ісламі. Це: право на захист життя, право на справедливість, право на свободу, право на свободу виразу і т.д. Але все це виявляється обов'язком правителя й індивіда, а не правами, що ним належать.

Китайській дослідник Чанг Шу Ло затверджує, що ідея прав людини появилася в Китаї дуже давно. Вона досліджує право на повстання. Право, за його думкою, неодноразово появлялося в китайській історії. Проте уривки, які наводяться в класичних китайських текстах, свідчать тільки про те, що правитель має зобов'язання перед небом турбуватися про інтереси свого народу.

Шао-Чуан Лен затверджує, що китайська політична теорія санкціювала народні повстання проти пригноблення правителів. Однак не зрозуміло, чому ця

санкція була заснована на правах людини. Замість цього Лен гадав, що демократія, у дуже широкому змісті цього слова, може бути віднесена до прав людини. Наприклад, Лен вважав, що крім елітарності, ієрархічності характеру традиційних соціальних відносин, впливу конфуціанської політичної і соціальної філософії, у китайській цивілізації присутні також і демократичні риси, які мають своє відображення у зобов'язаннях правителів. Однак про це він говорить як про один із підходів до проблеми прав людини. Вірно те, що існували складні розроблені обов'язки стосовно правителя. Зобов'язання показують собою лише тільки одну сторону відносин, засновану на праві. Само по собі це не передбачає й не встановлює існування прав на боці тих, у чиїх інтересах хтось зобов'язаний діяти [6, с. 52].

У період середньовіччя свобода була вкрай обмежена, оскільки феодальне суспільство – суспільство загальної залежності. Система зовнішньоекономічного примушення, станова ієрархія, безправ'я більшості породжували свавілля, культ сили, систематичне насильство. Проте вже в цей період в Англії виникають спроби обмеження права монарха, з'єднання монархії із становим представництвом, прагнення визначити для владництва монарха правила, яких він повинен додержуватися. Протистояння монарху баронів, рицарства завершилося ухваленням Великої хартії вільностей 1215 р. У ній містяться статті, спрямовані на приборкання свавілля королівських чиновників, вимоги не призначати на посади суддів, шерифів і констеблів осіб, що не знають законів або не охочі їх виконувати.

Особливе місце займає ст. 39 Великої Хартії, що передбачає застосування покарань щодо вільних не інакше, як за законним вироком рівних і за законом країни.

Петиція про право 1628 р., що належить вже до періоду формування буржуазного ладу в Англії, поклала певні обов'язки на короля, які покликані були захищати підданих від свавілля королівської адміністрації. Наступним кроком на шляху забезпечення прав людини був Habeas corpus акт 1679 р., який ввів ухвалення «належної процедури», встановив гарантії недоторканності особи, принцип презумпції невинності й інші найважливіші для захисту прав особи положення.

Актом, що закріпив компроміс між буржуазією, що зміцнилася, і правлячою верхівкою землевласників, затвердженням конституційної монархії, став Білль про права 1689 р. Білль відводив значну роль парламенту, забороняв без його згоди припиняти дії законів, стягувати податки і збори на користь корони, утримувати постійну армію в мирний час. Разом з цим Білль зробив неоцінний внесок у розвиток прав людини, встановивши свободу слова і дебатів у парламенті, свободу виборів до парламенту, право звернення підданих з петицією до короля [4, с. 6-8].

Акт про улаштування 1701 р. заснував верховенство парламенту у сфері законодавства, принцип незмінності суддів, заборону королівським міністрам бути членами парламенту. Ці нововведення стали можливими у зв'язку з інтен-

сивним розвитком буржуазних відносин, зусиллям влади буржуазного стану, що вимагав покласти край феодальному свавілля й абсолютизму.

Формально-правове закріплення ідей прав окремої особи і гідності людини почалося з часів Декларації прав штату Вірджинія 1776 р. По суті, Декларація прав Вірджинії 1776 р. була першим державним визначенням прав людини. У документі записано: «Всі люди володіють природженими правами, яких вони не можуть позбавити себе і своїх нащадків будь-якою угодою». Декларація незалежності США 1776 р. затверджує: «Ми вважаємо явними такі істини: всі люди створені рівними, і всі вони обдаровані своїм Творцем деякими невідчужуваними правами, до яких належать: життя, свобода, прагнення на щастя». Французька революція продовжила цей правовий рух у статтях Декларації прав і свобод людини і громадянина 1789 р.: «Люди народжуються і залишаються рівними у правах» [4, с. 9].

У Франції, на відміну від Англії та Америки, пафос людської особи не прижився. Але Французька революція, повставши проти свавілля монархії і несправедливих привілеїв аристократії, опираючись у першу чергу на сформоване громадянське суспільство, билась в ім'я «прав людини і громадянина». Не втіливши ідею гідності і прав людини в релігійній старанності, французька історія створила «раціональну систему демократії». Реалізація й захист прав повинні бути втілені у суворому розділенні законодавчої, виконавчої та судової влад.

Міжнародні документи другої половини ХХ в., ратифіковані безліччю держав, закріпили «людську гідність» як ідеал, якого інтернаціональне співтовариство повинне досягти. Наприклад, у ст. 1 Загальної Декларації прав людини (1948) йдеться: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні поводитися один щодо одного в дусі братерства».

Безумовною правовою кульмінацією ідей гідності й людських прав є принцип 7 Завершального акта Наради з безпеки і співпраці в Європі 1975 р., який стверджує, що існуючі держави сприятимуть ефективному здійсненню людських прав і свобод, а також ухвала преамбули Міжнародного пакту про цивільні й політичні права, де йдеться, що права людини прямо «виникають з властивого людській особі гідності», а «визнання гідності... рівних і невід'ємних прав (людини) є основою свободи і справедливості».

Згідно з вищевикладеним можливо стверджувати, що концептуальне становлення прав людини відбувалося на базі відомих положень про гуманізм і природність прав людини. Ідея про права людини і про її гідність несе в собі логіку й принципи загальноєвропейської політичної і правової філософії. Разом з тим імплементація міжнародних норм про гідність і права людини здійснюється і країнами, які перебувають за межами європейської правової і культурної традиції. На розвиток прав людини також вплинули постійно існуючі суперечності між індивідуалізмом та соціальністю.

Опорою формулювання понять «особа», «гідність» і «людина» в Європі,

перш за все, стала протестантська етика з її індивідуалізмом і раціоналізмом, а також наявність і самодостатність громадянських інститутів. Як відмітив один із відомих авторів, європейську концепцію гідності людини та її прав створили «Бог, Церква, цивілізація, наука і сучасні технології».

Література

1. Всеобщая декларация прав человека // Известия. – 1989. – 11 дек.
2. История государства и права зарубежных стран / Под ред. О.А. Житкова, Н.А. Крашенинниковой. – М., 1988. – Ч. 1. – С. 21.
3. Мюллерсон Р.А. Права человека: Идеи, нормы, реальность. – М., 1991. – С. 160.
4. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / Рук. авт. кол., отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 2002. – С. 9.
5. Рабинович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – С. 8-9.
6. Хованская А.В. Достоинство человека: Международный опыт // Гос. и право. – 2002. – № 3. – С. 50-52.
7. Чіркин В.Е. Загальнолюдські цінності і російське право // Суспільні науки і сучасність. – 2001. – № 2. – С. 70.
8. Юнусов А.А., Юнусов М.А. Права человека и естественное право // Право и гос.: теория и практика. – 2006. – № 9(21). – С. 48-52.
9. Рабинович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – С. 8-11.

УДК 341.232(4+477.7+560.6)

О.В. Сиротенко

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЄС – ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН

Чорноморський регіон внаслідок свого географічного положення на перехресті цивілізацій і континентів завжди перебував перед вибором між Заходом і Сходом і був зоною протистояння різних держав. Вагомі геополітичні зрушення, які відбувалися на рубежі ХХ і ХІ століть, зокрема розпад СРСР і блоку соціалістичних країн, привели до формування якісно нової економічної й політичної ситуації.

Дотепер відсутнє чітке визначення, які ж держави можна віднести до Чорноморського регіону. Деякі вчені вважають, що до складу Чорноморського регіону можуть входити всі ті держави, співробітництво між якими ґрунтується на тісних політичних, економічних, культурних зв'язках і на взаємному впливі. Інші затверджують, що це тільки ті шість держав, які мають вихід до Чорного моря [1]. Таким чином, у рамках першого підходу навіть Польща може розглядатися як частина Причорноморської зони.